

TOEGANG TOT HET RECHT GAAT GLOCAL

OPENBARE LES
9 FEBRUARI 2017
MR. DR. QUIRINE A.M. EIJKMAN

LECTORAAT
TOEGANG TOT HET RECHT

HOGESCHOOL
UTRECHT

ISBN (EAN) 978-90-8928-103-6
Februari 2017, Hogeschool Utrecht
Kenniscentrum Sociale Innovatie

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.
Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren,
vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken
dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële
doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als
maker: Mr. dr. Quirine Eijkman/Hogeschool Utrecht.

TOEGANG TOT HET RECHT GAAT GLOCAL

OPENBARE LES
9 FEBRUARI 2017
MR. DR. QUIRINE A.M. EIJKMAN

LECTORAAT
TOEGANG TOT HET RECHT

INLEIDING 5

- 1. WAT IS TOEGANG TOT HET RECHT?** 11
- 2. GLOBALISERING VAN TOEGANG TOT HET RECHT** 17
- 3. JURIDISCHE ZELFREDZAAMHEID EEN FICTIE?** 23
- 4. DE LOKALE PROFESSIONAL 3.0** 31
- 5. ONDERZOEKSPROGRAMMA** 39

TOT SLOT 45

Curriculum Vitae 49

Literatuur 51

Colofon 60

**“TOEGANG TOT HET
RECHT IS OP PAPIER
VAAK MOGELIJK,
MAAR IN DE PRAKTIJK
NIET ALTIJD
VANZELFSPREKEND.”**

1 / INLEIDING

Toegang tot het recht is het kenmerk van een rechtvaardige samenleving waar mensen hun waardigheid op een gelijke manier op basis van wet- en regelgeving kunnen verwezenlijken, zonder het risico te lopen te worden genegeerd of vervolgd. Of je nu rijk, arm, oud, jong, gedetineerde, nieuwe Nederlander of illegaal bent: je kunt je recht zoeken. Op papier – bijvoorbeeld in wetboeken – of op internet. Zowel formele instituties – waaronder rechtbanken – als informele – zoals de Ombudsman of online mediation – houden zich bezig met geschillenbeslechting.

De praktijk is echter vaak weerbarstiger. Weliswaar wordt op een globaal en statelijk niveau door het internationaal en nationaal recht en beleid erkend dat het bevorderen van veiligheid, publieke dienstverlening en toegang tot het recht voor ieder mens van belang is. Maar op lokaal niveau – kleine bedrijven, buurten, school, werk of detentie – werkt dit doorgaans anders door. Is toegang tot het recht bijvoorbeeld relevant in een wereld waar een sloppenwijkbewoner geen mensenrecht op eigendom kan afdwingen? Waar groepen vluchtelingen in Europa geen asiel kunnen aanvragen, hoewel ze beschermd zijn door het Verenigde Naties (VN) Vluchtelingenverdrag? Of waar de neveneffecten van het internationale delen en gebruik van big data nauwelijks met een effectief rechtsmiddel aan de kaak kunnen worden gesteld?

Lokaal niveau en cyberspace

In de Nederlandse context zijn er prangende vragen over toegang tot het recht op lokaal niveau en in cyberspace. Vragen over onder andere de juridische zelfredzaamheid van kleine ondernemers, de rechtsbescherming van hackers, overlastgevers, illegalen of burgers in onze 'nieuwe' gedigitaliseerde participatiesamenleving. Bijvoorbeeld: mag een ontslagen werknemer zelf haar transitievergoeding online berekenen via [MagOntslag.nl](https://www.magontslag.nl)? Weten mensen die werkloos zijn überhaupt wat er met participeren van ze verwacht kan worden? Wat doe je als je door lokale professionals

wordt benaderd vanwege vermeende radicale ideeën op sociale media? Genieten mensen die langdurige zorg nodig hebben tijdens een zogenoemd ‘keukentafelgesprek’ werkelijk privacy? Zo niet, wat kan hij of zij in zo’n geval dan doen?

“HOE KAN SOCIAALJURIDISCH EN RECHTSSOCIOLOGISCH ONDERZOEK BIJDAGEN AAN HET INNOVEREN VAN TOEGANG TOT HET RECHT OP GLOCAL NIVEAU, TEN BEHOEVE VAN HET PRAKTIJKGERICHT ONDERWIJS EN EEN INCLUSIEVE EN RECHTVAARDIGE SAMENLEVING?”

Andere vragen zijn meer systemisch. In hoeverre wordt er bijvoorbeeld bij de rechtsbescherming van jongere woonwagenebewoners, die als gevolg van gemeentelijk uitsterf beleid of nuloptie geen standplaats meer kunnen bemachtigen in hun gemeente, rekening gehouden met woonwageneidentiteit en -cultuur (Amicus Curia 2016)? Het klinkt misschien vreemd, maar het zijn allemaal voorbeelden waar toegang tot het recht op papier mogelijk is, maar in de praktijk niet altijd vanzelfsprekend.

Glocalisering

Tegelijkertijd spelen globale ontwikkelingen, zoals digitalisering en de lokalisering van mensenrechten, een rol bij toegang tot het recht in Nederland. Denk bijvoorbeeld aan de thuiszitters die zich

1 Artikel 28 en 29 VN Kinderrechtenverdrag (UNCHC).

2 De Wet Passend Onderwijs; het Thuiszitters Pact.

3 Sindsdien heeft het concept zich ontwikkeld. Zie Giulianotti & Robertson 2004, 2006, 2007a/b, 2012; Ritzer 1993, 2003, 2004, 2007; Robertson 1992, 1994, 1995, 1996, 2001, 2004, 2006, 2013; Roudometof 2015.

kunnen beroepen op hun recht op onderwijs, maar in de praktijk dit internationale kinderrecht¹ slechts mondjesmaat kunnen realiseren. Maatwerkonderwijs bij een school in de regio is de Nederlandse manier waarop dit recht gerealiseerd zou moeten worden, maar dit is niet altijd afdwingbaar voor kinderen en hun ouders (Kinderombudsman 2013; TK 2016).² Het proces van de verwevenheid van het globale, in dit geval kinderrechten, met het lokale passend onderwijs in de regio, wordt omschreven als 'glocalisering' (Robertson 1992).³ Dit concept plaatst onderzoek naar toegang tot het recht in een breder perspectief dan alleen de waarborgen gecodificeerd in nationale wet- en regelgeving.

Doorgaans wordt de discussie over toegang tot het recht vernaauwd tot wet- en regelgeving en toegang tot de rechter. In de Nederlandse context gaat het dan vaak over de bezuinigingen op de gesubsidieerde rechtsbijstand, over de verhoging van griffierechten, het bedrag dat je betaalt aan de rechtbank om te kunnen procederen of toegankelijker rechtspraak door bijvoorbeeld de kantonrechter (Hiil 2015; WODC 2016). Toch is het concept 'toegang tot het recht' veel breder. Het gaat ook over burgerschap en juridische bildung, het kennen van de wet- en regelgeving ("Mag ik klagen?") en het ontplooiën daarvan ("Ik dien een klacht in"). En over alternatieve conflictenbeslechting zoals mediatie bij een arbeidsconflict of een echtscheiding. Daarnaast is toegang tot het recht alleen betekenisvol als het op een voor iedereen gelijkwaardige manier wordt geïmplementeerd door de overheid of private partijen.

Mensenrechtenstad Utrecht

In andere woorden: toegang tot het recht is een kenmerk van een goed functionerende rechtsstaat waar vrijheid, rechtszekerheid en rechtsgelijkheid centraal staan en ook de macht van de (lokale) overheid ingeperkt wordt door wet- en regelgeving en gewoonten. Dit maakt het thema van het lectoraat Toegang tot het Recht tot een onderwerp dat Hogeschool Utrecht (HU) lokaal en internationaal verbindt. Utrecht is immers de eerste echte 'mensenrechtenstad', waar openbaar bestuur, hoger onderwijs en

maatschappelijk middenveld doordrongen zijn van het feit dat mensenrechtennaleving niet alleen een kwestie van woorden is, maar ook van daden (Gemeente Utrecht 2011; Human Rights Utrecht Blogspot 2012). Bovendien komen onze studenten als juridische, sociale, educatieve of veiligheidsprofessionals, ondernemers of bestuurders in beroepen terecht die het kloppend hart van onze samenleving vormen: daar waar het recht ertoe doet.

Centrale vraag

De centrale vraag van deze openbare les is: hoe kan sociaaljuridisch en rechtssociologisch onderzoek bijdragen aan het innoveren van toegang tot het recht op *glocal* niveau, ten behoeve van het praktijkgericht onderwijs en een inclusieve en rechtvaardige samenleving?

Om te beginnen wordt het concept toegang tot het recht verkend. Daarbij staat de relatie tussen lokale ontwikkelingen en de globalisering centraal. Hoe zijn bijvoorbeeld het vormgeven van de participatiesamenleving, de (preventieve) bestuurlijke aanpak of de start-up-rage verweven met het wereldwijde proces van politieke, economische en culturele integratie (Robertson 1992; Robertson & White 2007; Waters 1995)? Het gaat dan zowel om de invloed van geschreven recht in wet- of regelgeving en boeken, als om het recht in de praktijk (Pound 1910).

“HOE ZIJN LOKALE ONTWIKKELINGEN VERWEVEN MET GLOBALISERING EN VICE VERSA?”

Daarna volgt een ander aspect van toegang tot het recht: de bildung, vrij vertaald als juridische zelfredzaamheid van de burger. Wat betekenen zelfredzaamheid, eigen kracht en verantwoordelijkheid eigenlijk vanuit het perspectief van alternatieve conflictbeslechting, het kleine ondernemerschap, de decentralisatie van

zorg, werk en jeugdhulp en de digitalisering van het contact met de overheid?

Vervolgens ga ik in op de verwachtingen die toegang tot het recht stelt aan vrijwilligers en professionals 3.0 in de frontlinie van de samenleving. Ik eindig met een uiteenzetting van de onderzoekslijnen van het één jaar oude lectoraat Toegang tot het Recht.

**“MENSENRECHTEN
GARANDEREN
NIET ALS ZODANIG
HET CONCEPT
TOEGANG TOT
HET RECHT.”**

1 / WAT IS TOEGANG TOT HET RECHT?

Vanuit een sociaaljuridisch en rechtssociologisch perspectief kan 'toegang tot het recht' worden beschouwd als een invloedrijk wetenschappelijk en beleidsbegrip. Daarnaast is er een relatie met internationaal beschermde mensenrechten en grondrechten. In de literatuur wordt toegang tot recht gezien als onderdeel van een moderne democratie en als voorwaarde om rechten die zijn toegekend ook na te leven (Peysner 2014). Maar wat behelst toegang tot het recht nu precies?

Definities

Er zijn uiteenlopende definities. Vaak staat een effectieve oplossing centraal: de mogelijkheid gebruik te maken van het recht bij geschillen of als bescherming van een rechtspositie, al dan niet in relatie tot de overheid (FRA 2015; Grootelaar e.a. 2014). Het betreft dan toegang tot recht voor burgers die te maken hebben met civiele, bestuursrechtelijke of strafrechtelijke problemen. Meestal gaat het dan om toegang tot juridische informatie en advies via bijvoorbeeld de online Rechtswijzer 2.0 of het Juridisch Loket. Ook van belang is rechtsbijstand in de vorm van begeleiding, bemiddeling of vertegenwoordiging als advocatuur, vakbonden, rechtsbijstandsverzekeraars en sociaal raadslieden. Als laatste gaat het om een neutrale (geschillen) procedure bij een juridische instantie die een bindende uitspraak kan doen, gerechtelijk of buitengerechtelijk (Courmaralos e.a. 2012; Hubeau 2015; Ter Voert 2014; Rhode 2004, 2009; Susskind 1996).

Meestal wordt onderscheid gemaakt in formele en materiële toegang tot het recht. Dat laatste perspectief kijkt naar het recht in de praktijk: de mogelijkheid voor mensen om hun probleem werkelijk op te lossen (Hubeau 2015). Dit sluit aan bij het uitgangspunt dat toegang tot het recht alleen betekenis heeft als het niet alleen op papier staat, maar mensen ook daadwerkelijk

de weg ernaartoe weten te vinden. En ze er indien nodig, gebruik van kunnen maken.

Als concept werd toegang tot het recht voor het eerst geïntroduceerd in de jaren 1970 door Cappelletti & Garth (1978). Dit deden ze in hun fameuze Firenze-onderzoeksproject dat mogelijk werd gemaakt door de Ford Foundation. Voor hen was het concept breder dan toegang tot de rechter (Cappelletti, Gordley & Johnson 1978; Cappelletti 1981). Toegang tot recht bestaat uit twee uitgangspunten waaraan elk juridisch systeem zou moeten voldoen. Ten eerste moet het rechtssysteem voor elk mens toegankelijk zijn. Ten tweede moeten de uitkomsten vanuit een individueel en sociaal perspectief rechtvaardig zijn. Het ging voor hen dus verder dan formele juridische procedures (Cappelletti & Garth 1978, pp. 6-7). Recht in praktijk en met name de uitkomst stond centraal.

Vier golven

Voortbouwend op de definitie van Cappelletti & Garth (1978) beschrijft Hubeau (2015) drie golven in de geschiedenis van de toegang-tot-het-rechtbeweging. In de eerste golf lag de nadruk op juridische bijstand voor kwetsbare burgers. In de tweede golf kwam er meer aandacht voor uiteenlopende belangen waaronder ook consumenten- en milieurechten. De derde golf staat een samenhangende en overkoepelende benadering van het recht voor. Daarvan maakt ook conflictoplossing deel uit, onder andere door middel van alternatieve conflictoplossingsmechanismen. Sommige experts zien in de toenemende digitalisering – online conflictoplossing, EJustice – een vierde golf (Cohen & Clark 2015).

Naast dit onderscheid van de ontwikkeling van het concept toegang tot recht in ‘golven’, zou ook een onderscheid gemaakt kunnen worden tussen burgers die een oplossing nodig hebben en burgers die bescherming nodig hebben (Westerveld, Hubeau & Terlouw 2015). Dit sluit aan bij de huidige trends van dejuridisering en juridische zelfredzaamheid (Ter Voert 2014). In ieder geval blijkt dat toegang tot het recht geen statisch

begrip is en dat de uiteenlopende definities een ontwikkeling weerspiegelen die te maken heeft met de tijdgeest en het belang dat wordt nagestreefd.

"TOEGANKELIJKHEID TOT RECHTSSYSTEMEN KAN IN NEDERLAND OOK DOOR INFORMELE INSTITUTIES WORDEN GEWAARBORGD."

Zowel in het internationale als het nationale recht wordt verwezen naar toegang tot het recht. Een gezaghebbende definitie is die van het Ontwikkelingsprogramma van de VN (UNDP). Vanuit een mensenrechtenbenadering is toegang tot het recht "de mogelijkheid voor mensen om te zoeken naar een oplossing voor hun grieven door middel van formele en informele instituties" (UNDP 2005 p. 5). De bescherming van individuele rechten, juridische zelfredzaamheid, rechtsbijstand, jurisprudentie en de effectiviteit van gerechtelijke beslissingen valt ook hier ook onder. Deze vrij ruime definiëring onderstreept dat gerechtelijke uitspraken en alternatieve conflictbeslechting minstens even belangrijk zijn. Ook de Secretaris-Generaal van de VN benadrukt dit (UN SG 2009). Daarnaast legt de definitie de nadruk op het naleven van de wet, zelfredzaamheid en de implementatie van gerechtelijke uitspraken. Hiermee wordt het belang erkend van de samenhangende en overkoepelende benadering van conflictoplossing door middel van het recht. Daarmee komt de definitie overeen met de genoemde derde golf in de toegang-tot-het-rechtbeweging. Tevens wordt er expliciet naar mensenrechten verwezen.

Waarborgen op statelijk niveau

Mensenrechten garanderen het recht op een effectief rechtsmiddel, een eerlijk proces en juridische bijstand, maar niet als zodanig het concept toegang tot het recht. Onder andere het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens erkent het recht op een eerlijk proces en een effectief rechtsmiddel voor het individu (artikel 6 en 13 EVRM). Ook het Europese Unie Handvest heeft

het recht op een effectief rechtsmiddel en een eerlijk proces voor alle Unie-burgers vastgelegd (artikel 47 EUH; FRA 2015). Verder staat het recht op een effectief rechtsmiddel en een eerlijk proces voor alle mensen gecodificeerd in internationale mensenrechtenverdragen. Onder andere in het Internationale Convenant van Burger- en Politieke Rechten (artikel 2 lid 3 en 14 IVBPR), het Verdrag Inzake de Rechten van Mensen met een Handicap (artikel 13 CPRD) en de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (artikel 8 en 10 UVRM). Op zich zijn deze minimumstandaarden van belang, maar de waarborgen op statelijk niveau zijn belangrijker (FRA 2015). Immers op nationaal en lokaal niveau kan de toegang tot het recht pas werkelijk vorm krijgen.

Grondrechten

In Nederland bestaan naast deze internationale erkende mensenrechten, die rechtstreeks doorwerking genieten, ook nog de grondrechten. In artikel 18 lid 1 van de Grondwet, de Wet op de rechtsbijstand (Wrb) en het Besluit rechtsbijstand en toevoegcriteria (Brt) wordt gegarandeerd dat iedereen zich in het recht en administratief beroep mag laten vertegenwoordigen. En dat minder draagkrachtigen op rechtsbijstand zouden moeten kunnen rekenen. Momenteel heeft het kabinet een voorstel aan het parlement voorgelegd waarin het recht op een eerlijk proces door een onafhankelijke en onpartijdige rechter explicieter opgenomen wordt (Raad voor de Rechtspraak 2016). Daarnaast komt er steeds meer aandacht voor mediation als volwaardig alternatief voor juridische geschillenoplossing. Zo is er een wetsontwerp Wet bevordering mediation (2016) in voorbereiding. Daarmee legt de wetgever in navolging van internationale ontwikkelingen formeel vast dat de toegankelijkheid tot rechtssystemen in Nederland ook door informele instituties wordt gewaarborgd. Tegelijkertijd faciliteert dit het beslechten van geschillen op het niveau waar ze plaatsvinden. Vanuit sociaal-juridisch en rechtssociologisch perspectief is toegang tot het recht in Nederland een invloedrijk begrip, dat zowel in wet- en regelgeving als in het beleid direct of indirect zijn weerslag heeft.

**“WIE HAD OOI
VERWACHT DAT
NIJNTJE VAN
DE UTRECHTER
DICK BRUNA**

**DE JAPANSE CULTFIGUUR
USAKO-CHAN
ZOU WORDEN?”**

2 / GLOCALISERING VAN TOEGANG TOT HET RECHT

In een globaliserende wereld wordt het belang van toegang tot het recht op lokaal niveau steeds meer gezien als een manier om een vredige en inclusieve samenleving te bewerkstelligen. Immers het draagt bij aan het voorkomen van eigenrichting, het recht in eigen hand nemen.

De Werelddoelen, de *Sustainable Global Goals for Development*, van de VN roepen staten op om voor ieder mens de toegankelijkheid tot rechtssystemen te waarborgen (UNGG 2015). Daarmee wordt op internationaal niveau vastgelegd hoe staten mensen de kans moet geven een beroep te doen op het recht, maar ze schrijven niet voor hoe overheden, internationale organisaties of anderen dat precies moeten doen. Tegelijkertijd zijn ook andere ontwikkelingen van invloed op de manier waarop toegang tot het recht wordt verleend, zoals de toenemende lokalisering van mensenrechten en het vormgeven van de rechtsstaat in cyberspace en in de cloud (Feyter 2012; Hildebrandt 2012; Knoops & Goodwin 2014; Nyst 2016; Oomen 2013).

Mensenrechten op globaal en lokaal niveau

Mensenrechtenkwesties dienen geadresseerd te worden op het niveau waar ze opkomen, aangezien in de meeste gevallen (lokale) actoren als nationale overheden, gemeenten, rechtbanken en politie verantwoordelijk zijn voor het naleven en beschermen van mensenrechten. Ook zijn ze vaak de poortwachters van toegang tot formele en informele instituties van conflictbeslechting. Online kan sprake zijn van juridische (semi)geautomatiseerde beslissingen op basis van algoritmes, die echte mensen echt kan benadelen. Zo worden websites soms in het ene land aangeboden, in een ander land gehost en weer in een ander land gebruikt. In dat kader is het de vraag welke stakeholder toegang tot het recht faciliteert. In de toekomst zou dit misschien een robot kunnen zijn. Hebben wij binnenkort niet alleen de 'rijdende rechter' maar ook een

conflictbeslechting drone, die in je achtertuin landt en meteen rechtspreekt? In andere woorden: wat wordt er eigenlijk bedoeld met toegang tot het recht in nieuwe contexten, zoals cyberspace en de cloud?

Glocalisering en hybridisering

Globalisering heeft invloed op lokale processen, die de bescherming van rechten en juridische zelfredzaamheid vormgeven. In de literatuur wordt dit, zoals eerder genoemd, omschreven als 'glocalisering' (Robertson 1992). Glocalisering leidt tot soms unieke en ook onverwachte uitkomsten. Wie had bijvoorbeeld ooit verwacht dat de figuur Nijntje van de Utrechter Dick Bruna een Japanse cultfiguur zou worden, daar ook wel bekend als Miffy of Usako-Chan? Of dat je met behulp van een online mapping- platform vanachter een Nederlandse keukentafel migrantenlevens op de Middellandse zee kunt redden (Watchthemed 2016)? De voorbeelden van Nijntje en Watchthemed laten zien dat globalisering door lokale processen verweven of verbroken kan worden (Ritzer 2007, 2010; Robertson 1994, 1995; Roudometof 2016). Dit betekent dat een uit Utrecht afkomstige kleuterfiguur populair wordt in Japan bij een totaal andere doelgroep dan waarvoor hij ooit bedoeld was. Of dat de lokale autoriteiten in Italië en Griekenland online worden gemobiliseerd door Europeanen, die de in zwaar weer geraakte migranten op de Middellandse zee niet persoonlijk kennen. Deze vormen van glocalisering zijn eigenlijk als homogeen te beschouwen. Nijntje blijft immers Nijntje, of ze nou Miffy heet of niet.

Echter glocalisering kan ook bestaan uit hybridisering: twee verschillende processen die tot iets nieuws leiden (Ritzer 1993, 1994, 2000). Denk aan het Brexit-referendum: pro-stemmers werden niet alleen beïnvloed door globale ontwikkelingen, zoals het vrije verkeer van personen binnen de EU. Hun stemgedrag werd deels ook bepaald door een geheel eigen lokale dynamiek. Britten zijn zich ervan bewust dat arbeidsmigranten een permanente invloed hebben op 'hun' buurt, waar bijvoorbeeld Oost-Europese buurtsupers ontstaan. Minder bekend is dat tegelijkertijd dankzij deze arbeidsmigranten meer en andere soorten banen worden gecreëerd.

“HEBBEN WIJ BINNENKORT NIET ALLEEN DE ‘RIJDENDE RECHTER’ MAAR OOK EEN CONFLICTBESLECHTINGSDRONE, DIE IN JE ACHTERTUIN LANDT EN METEEN RECHTSPREEK?”

Of dat bepaalde vormen van criminaliteit erdoor dalen en daarmee globale ontwikkelingen tot iets nieuws leiden in de buurt, op school of op het werk (Bell, Fasani & Machin 2013; Hochliff & Franklin 2016). Globalisering leidt dus zowel tot verwevenheid als tot verandering op lokaal niveau.

Globale versus lokale cultuur

Maar goed, ondanks het soms ambivalente gevoel over de gevolgen van globalisering, lijkt deze ontwikkeling voor toegang tot het recht een voldongen feit te zijn. Of wij het nu willen of niet, het globale wordt onderdeel van de lokale cultuur en vice versa. Denk onder andere aan ontwikkelingen op het gebied van kunstmatige intelligentie. Die ontwikkeling kan op termijn het recht voor burgers toegankelijker en goedkoper maken, maar zal tegelijkertijd het werk van juridische professionals ingrijpend veranderen. Ook hier in Utrecht. En dit soort globale processen kunnen op hun beurt weer leiden tot unieke lokale verandering met globale gevolgen of vice versa (Khondker 2007). Maar het gaat verder. Waarom spreekt de Nederlandstalige propaganda van de islamitische heilstaat een aantal Utrechters zodanig aan dat mede daarom gemeentelijk antipolariseringsbeleid wordt ontwikkeld, genaamd Actieplan ‘Utrecht Zijn we Samen’? Waarom noemt Utrecht zich een mensenrechtenstad? In andere woorden: de globale ontwikkelingen van kunstmatige intelligentie en IS-propaganda, en mensenrechten als lokaal fenomeen, beïnvloeden stads- en regioprocesen. Tegelijkertijd leiden ontwikkelingen op lokaal niveau weer tot nieuwe vormen van arbeid, beleid en beschermen, en tot nieuwe vormen van terrorisme. Bijvoorbeeld lokale innovatieve start-ups als

SnappCar of Blendle, Utrechtse mensenrechtenkwesities als het doorzetten van de bed-bad-broodregeling, of uitreizigers naar het kalifaat. In andere woorden: de globalisering van lokale ontwikkelingen heeft invloed op processen buiten de stad en de regio.

Dejuridisering en mediation

Ook de manier waarop in Nederland gevolg wordt gegeven aan toegang tot het recht wordt beïnvloed door de vervlechting van het internationale met het lokale. Steeds vaker is er aandacht bij de politiek en de wetgevende macht voor dejuridisering en voor laagdrempeligere en effectieve oplossingen, zoals mediation in het arbeidsrecht, strafrecht, bestuursrecht en familierecht (Uitslag 2016). Dit omdat traditionele rechtspraak niet altijd het ware conflict oplost (Vago 2012). Op nationaal en lokaal niveau worden deze internationale ontwikkelingen overgenomen of aangepast aan de context. Alternatieve vormen van conflictoplossing, *alternative dispute resolution* of 'anders dan recht' (ADR), zouden er bijvoorbeeld toe moeten leiden dat burens weer met elkaar in gesprek raken na buurtbemiddeling.

“ONLINE KAN SPRAKE ZIJN VAN JURIDISCHE (SEMI)GEAUTOMATISEERDE BESLISSINGEN OP BASIS VAN ALGORITMES, DIE ECHTE MENSEN ECHT KAN BENADELEN.”

Een ander voorbeeld is een Nederlandse vorm van strafrecht-mediation, die sinds 2013 bij verschillende rechtbanken draait. Het Openbaar Ministerie (OM) en de rechter kunnen daarbij verdachte en slachtoffer doorverwijzen naar de strafrechtmediator. Daarnaast liep er in 2014/2015 een 'mediationpilot' bij de Utrechtse politie: nadat aangifte was gedaan kon de politie een zaak naar de strafrechtmediator doorverwijzen.⁴ Gestimuleerd door de brede

4 Artikel 51h Wetboek van Strafvordering (WvSv).

internationale *Restorative Justice* (herstelrecht) beweging, bestaat er sinds 2011 een vorm van verdachte-slachtofferbemiddeling die het vervolg van het strafrechtproces kan beïnvloeden (Dierx e.a. 2012; IVOR 2016; UNODC 2006; Zehr 1990). Weliswaar worden de alternatieve vormen van conflictoplossing deels beïnvloed door bezuinigingen, toch passen ze ook in een samenleving waar burgers zelfredzamer worden. Burgers zouden hun eigen juridische positie beter dienen in te schatten en mogelijkheden kunnen aanwenden om hun rechtspositie toereikender te beschermen. Daarmee komt men op lokaal niveau een stapje dichterbij de toegankelijkheid tot formele en informele rechtssystemen.

**“WAT DOE JE, ALS
JE ALS DIGIBEET
NIET IN STAAT BENT
OM ONLINE OP TE
ZOEKEN HOE JE BIJ
DE GEMEENTE MOET
KLAGEN?”**

3 / JURIDISCHE ZELFREDZAAMHEID EEN FICTIE?

Juridische zelfredzaamheid is sterk gerelateerd aan toegang tot het recht, omdat het benadrukt dat mensen zelf in staat zouden zijn of in staat moeten worden gesteld, om klachten en problemen door middel van het recht aan te pakken. Daarmee verwerven zij een sterkere eigen regie en verantwoordelijkheid bij conflictoplossing (UNSG 2009). Voorbeelden zijn het raadplegen van informatie over klagen en bezwaar maken, zoals op de buurtteamwebsite van de gemeente Utrecht. Het daadwerkelijk in gang zetten van oplossingen. Het online scheiden via de Rechtswijzer uit elkaar. Of jezelf vertegenwoordigen bij de kantonrechter.

Eigenlijk gaat het erom dat je weet wat je moet doen en waar je een juridische oplossing vindt. En dat je communicatief maar ook taalkundig vaardig genoeg bent om dit te doen (Grootelaar e.a. 2014). Immers zonder juridische kennis of capaciteit genieten mensen in de praktijk nauwelijks toegang tot het recht (Aubert 1952, 1983; Galanter 1976). Helaas is dit laatste voor een deel van de bevolking een realiteit. Je recht halen betekent toch meestal dat je online moet en/of op schrift moet omschrijven wat nu precies je grief is. Dit vormt zeker voor de 1,3 miljoen laaggeletterden in Nederland een aanzienlijke uitdaging (SLS 2016). Het blijft daarom de vraag of zij in werkelijkheid toegang tot het recht kunnen realiseren.

Legal capability

Met andere woorden: om juridisch zelfredzaam te worden moeten mensen beschikken over zodanige kennis, bekwaamheden, vermogens en capaciteiten, dat ze met het recht uit de voeten kunnen. Of in staat worden gesteld dat te doen. Sommige wetenschappers definiëren dit als *legal capability* (Courmarelos 2012; Currie 2015). Dit houdt in dat je "de capaciteit hebt om in te zien dat een alledaags probleem wellicht juridische implicaties heeft, de kennis van waar je toegang tot hulp kan vinden, en

misschien nog belangrijker, het vertrouwen en het vermogen bezit het probleem aan te pakken” (Collard e.a. 2011, p. 4). Dit vereist niet alleen een bepaalde mate van ontwikkeling, maar ook een bepaald vertrouwen in de rechtsstaat. Het is zoals de invloedrijke Nobelprijswinnaar Amartya Sen (2011, 2013), voortbordurend op Rawls (1971, 1999) gezaghebbende theorie van rechtvaardigheid⁵, stelt: het overheidsbeleid moet erop gericht zijn om elke burger keuzes te laten maken en hem of haar ook in staat te stellen die te kunnen verwezenlijken. Volgens de *capabilities*-benadering van Amartya Sen, later verder ontwikkeld door Nussbaum (1999, 2000), houdt sociale rechtvaardigheid dus in dat alle burgers de gelegenheid en de kennis moeten hebben om te kunnen functioneren in de samenleving. Dit zou tot op zekere hoogte ook moeten gelden voor de rechtsstaat.

Begrijpelijke regels

Beleid, voorlichting en ondersteuning in Nederland zijn er steeds meer op gericht mensen in staat te stellen zelf de regie en verantwoordelijkheid te nemen. In het veiligheidsdomein wordt al langer gerefereerd aan zelfredzaamheid als strategie om burgers voor te bereiden op het omgaan met crisissituaties (Helsloot & Van 't Padj 2010). In de context van globale ontwikkelingen en toegang tot het recht wordt het ook steeds belangrijker. Voor Nederlanders betekent dit onder andere dat het juridisch discours in nieuwe wet- en regelgeving simpeler en begrijpelijker dient te worden (Hiil 2015). De uiteenlopende soorten professionals die Hogeschool Utrecht aflevert, waaronder leraren, veiligheidscoördinatoren, paralegals, gemeenteambtenaren, ondernemers en maatschappelijk werkers, zullen hierin later in hun beroepspraktijk bewust of onbewust een rol gaan spelen. Als regels begrijpelijk zijn, worden ze waarschijnlijk ook makkelijker toe te passen voor alle burgers. Het bevorderen van juridische zelfredzaamheid is eigenlijk een vorm van *legal empowerment*, te omschrijven als “het verschaffen van methoden en middelen om mensen juridisch

⁵ De kern van Rawls theorie: stel dat je niet weet waar je gerangschikt bent in de samenleving, welke regels zou je dan bedenken (Rawls 1971, 1999).

mondig te maken of de weg te kunnen vinden binnen de wereld van het recht, met als doel armoedebestrijding” (Meene & De Rooij 2008, pp. 6-7). Oorspronkelijk was dit beleidsbegrip – afkomstig uit de ontwikkelingssamenwerking – primair gericht op het bestrijden van armoede. Echter vandaag de dag is het breder van toepassing. Deze interventies zouden ertoe leiden dat mensen op een gelijkwaardige manier juridisch zelfredzaam worden.

“OM JURIDISCH ZELFREDZAAM TE WORDEN MOETEN MENSEN BESCHIKKEN OVER ZODANIGE KENNIS, BEKWAAMHEDEN, VERMOGENS EN CAPACITEITEN, DAT ZE MET HET RECHT UIT DE VOETEN KUNNEN.”

Ondanks de nadruk op armoedebestrijding in deze definitie van *legal empowerment* en in internationaal beleid, gaat het bij juridische zelfredzaamheid niet alleen over kwetsbare personen, maar ook over burgers met een modaal inkomen die in de knel komen te zitten (IDLO 2010). Deze groepen zijn het meest op zichzelf aangegeven (Rhode 2004). Dit omdat ze meestal minder kunnen rekenen op sociale voorzieningen als rechtsbijstand. Vaak hebben zij net iets te veel vermogen, terwijl langdurig juridisch advies duur is.

Daarom is het inwinnen van informatie en een goede afweging over het nut van het indienen van een klacht van groot belang. Gelukkig gaat dit de gemiddelde Nederlander redelijk goed af, zo blijkt uit de *Geschilbeslechtingsdelta* over verloop en afloop van (potentiële) juridische problemen van burgers (Ter Voert & Klein Haarhuis 2015). Denk onder andere aan ontwikkelingen als: minder beroep doen op het recht, het vaker afsluiten van rechtsbijstandsverzekeringen en het beroep doen op een geschillencommissie. Actieve burgers zullen met of zonder assistentie tot op zekere hoogte hun weg kunnen vinden in de wereld van het recht. Zij surfen gewoon naar sites als Incassobot.nl, berekenen

op die manier of ze te veel incassokosten maken en schrijven vervolgens een juridische brief. Tot op zekere hoogte wordt verondersteld dat actieve burgers capabel genoeg zijn om juridisch zelfredzaam te zijn. Maar hoe zit het met zwakkere en/of zorgafhankelijke burgers? In onze nieuwe participatiesamenleving staat bijvoorbeeld het bevorderen van zelfredzaamheid, eigen kracht en verantwoordelijkheid hoog in het vaandel.

Decentralisatieproces

Momenteel ontwikkelt het sociale domein zich van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving. Dit betekent een omvangrijke stelselwijziging door de decentralisaties van zorg, werk en jeugdhulp (KSI 2016). Sinds 1 januari 2015 zijn gemeenten verantwoordelijk voor de ondersteuning en begeleiding van hun burgers, de inclusie van mensen met een arbeidsbeperking op de arbeidsmarkt en de jeugdhulpverlening. Dit wordt geëffectueerd in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), de Participatiewet en de Jeugdwet. De transitie naar een (vermeende) participatie-samenleving leidt tot sociaaljuridische vraagstukken rondom toegang tot het recht. Rechtsbescherming ten aanzien van decentrale bestuurlijke uitvoeringshandelingen en besluiten staat onder druk (Vonk e.a. 2016). Ook al heeft de nationale overheid dit op de radar en wordt er een handreiking geschillenbeslechting sociaal domein ontwikkeld, het blijft de vraag of dit in de praktijk voldoende zal zijn.

“DE PARTICIPATIESAMENLEVING EN DE TREND VAN BESTUURLIJKE DAADKRACHT VRAGEN OM MEER ONDERSTEUNING BIJ HET FACILITEREN VAN EIGEN KRACHT BINNEN DE GRENZEN VAN DE RECHTSSTAAT.”

Immers de informaliteit van lokaal contact, onder andere aan de keukentafel, en het feit dat sommige taken door de gemeente

zijn uitbesteed aan private partijen, betekent dat het voor burgers niet altijd duidelijk is wie formeel beslist: het wijkteam of een ingehuurd partij (CRvdM 2016)? Dit is knap lastig als je specialis-tische dagbestedingstoelage na herindicatie door een particuliere Wmo-consulent lager is geworden. Wat doe je dan, als je als digibeet niet in staat bent om online op te zoeken hoe je bij de gemeente moet klagen, of als je zelfs bezwaar tegen het herindi-catiebesluit wilt maken? Niet elke burger is, zoals de Nationale Ombudsman (2015) aangeeft, goed in staat om adequaat met de digitalisering om te gaan.

Tevens loopt de decentralisatie synchroon met een verandering in de rechtsbetrekking tussen de overheid en de burger. Deze wordt deels informeler, minder juridisch en daadkrachtiger. Ook spelen bottom-up ontwikkelingen zoals maatwerk een rol. Op zich is dit positief. Immers iedereen wil toch dat zijn of haar grief op korte termijn op een humane manier wordt afgehandeld. Bij diverse gemeenten in de provincie Utrecht kun je direct bellen met een klachtfunctionaris, die de situatie met je bespreekt en ook kan assisteren bij het indienen van een klacht of een bezwaar.

Echter in de praktijk lijkt het decentralisatieproces zich deels te richten op het verminderen van juridische weerstand bij de burgers (Tollenaar 2016). Dit betekent dat enerzijds juridische zelfredzaamheid door sociale wijkteams wordt bevorderd, maar dat anderzijds het openbaar bestuur daar niet per definitie op zit te wachten. Denk aan de Rotterdamwet (Wbmgp 2016), die het mogelijk maakt om iemand een woonruimte te ontzeggen: een grote stad kan er in samenspraak met de politie en woningbouwcorporaties (door middel van convenanten) voor kiezen om op basis van politiekegegevens of een Verklaring Omtrent het Gedrag (VOG) een screening uit te voeren, die ertoe leidt dat iemand een huisvestigingsvergunning wordt geweigerd. Adequate, vooral materiële, rechtsbescherming hiertegen maar ook bij andere bestuurlijke maatregelen vormt een punt van discussie (Munneke 2016; RvS 2015). Echter de wetgever lijkt geen problemen te hebben met deze vorm van anticiperende justitie (Hudson &

Ulgevik 2012; Johnston & Shearing 2003). Immers, het inspelen op risico's en mogelijke effectiviteit heeft vandaag de dag steeds vaker prioriteit.

Eigen kracht faciliteren

Ook op andere gebieden lijkt daadkracht, gecombineerd met beperkte methoden en middelen om dit juridisch ter discussie te stellen, een trend. Een ander voorbeeld is de lokale persoonsgerichte aanpak gericht op onder andere overlastgevers, verwarde mensen, ex-gedetineerden of potentieel gewelddadige extremisten. Die aanpak omvat maatwerk van verschillende overheidsinstanties ten aanzien van risicovolle individuen, maar de persoon in kwestie wordt daarover niet altijd eenduidig geïnformeerd.

Verder wordt door persoonsgerichte interventies niet iedere burger in de rechtsstaat gelijk behandeld. Bijvoorbeeld: de rechtsbasis van deze interventies is voor betrokkenen soms onhelder en de rechtsbescherming mager (Eijkman 2016). Ook wordt niet altijd een aantoonbaar effect gesorteerd, zoals het geval is bij terrorismebestrijding (Noordegraaf e.a. 2016). Tevens kunnen dit soort bestuurlijke maatregelen leiden tot een verandering in de rechtsbetrekking tussen overheid en zowel actieve als kwetsbare burgers. Immers ze veronderstellen meer juridische zelfredzaamheid van betrokkenen. Zij die onderworpen worden aan (repressieve) maatregelen genieten enige juridische waarborgen, maar inhoudelijk hebben zijn veelal weinig in de melk te brokkelen. Met andere woorden: de participatiesamenleving en de trend van bestuurlijke daadkracht vragen om meer ondersteuning bij het faciliteren van eigen kracht binnen de grenzen van de rechtsstaat.

“IN DE PRAKTIJK LIJKT HET DECENTRALISATIEPROCES ZICH DEELS TE RICHTEN OP HET VERMINDEREN VAN JURIDISCHE WEERSTAND BIJ DE BURGERS.”

“ER WORDT
VERONDERSTELD
DAT IEDEREEN
JURIDISCH
ZELFREDZAAM IS.”

4 / DE LOKALE PROFESSIONAL 3.0

In westerse samenlevingen wordt van burgers de laatste decennia steeds meer verwacht dat ze hun eigen boontjes kunnen of weer leren doppen. In Nederland is een omslag gaande van de klassieke verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving, waarbij de natiestaat zich probeert terug te trekken uit bepaalde domeinen. Deze vaststelling viel onder meer te beluisteren in de Troonrede van 2013 (Troonrede 2013). De aanname is dat de burger meer zeggenschap wil, terwijl de regering toenemende interactie en bezuinigingen wil verwezenlijken. Mede daarom is de lokale overheid aan zet. Zij moet een responsieve, verantwoordelijke en fatsoenlijke decentrale uitvoering zien te realiseren (Tonkens 2014). Als gevolg daarvan wordt er veel verwacht van de (juridische) zelfredzaamheid van mensen en burgerinitiatieven om maatschappelijke problemen te lijf te gaan. Hulp wordt alleen aangeboden als dat nodig is (De Graaf, Hulst & Michiels 2015; TSA 2016a). Sommige burgers lukt dat aardig, terwijl het voor andere een stuk lastiger is om alledaagse juridische kwesties op te lossen. Toch worden zij, als gevolg van de transitie, geacht minder te leunen op de (lokale) verzorgingsstaat. Actief burgerschap is het credo (OECD 2009; Tonkens 2009; Van de Wijdeven e.a. 2013). En de (lokale) overheid faciliteert dit, om te stimuleren dat mensen zelf hun problemen oplossen of maatschappelijke problemen te lijf gaan.

Online recht

Een andere ontwikkeling die van invloed is op de rol van de lokale professional, is informatie- en communicatietechnologie. Je recht halen, al dan niet via EJustice zoals bijvoorbeeld online geschillenbeslechting, zou gemakkelijker, goedkoper en toegankelijker moeten worden. En dit klinkt als muziek in de oren voor zowel consumenten als publieke en private partijen (Cohen & Clark 2015). Denk aan webwinkels die werken met digitale bindende geschillencommissies waaronder De Geschillencommissie. Of aan consumenten die aangespoord worden door klachtensites als

Klacht.nl of Klachtenkompas.nl, om een klacht in te dienen of een oplossing te zoeken. Of aan burgers die via de Rechtswijzer hun huurgeschillen oplossen. Of die misschien op termijn online in de cloud (bijvoorbeeld via het Amerikaanse LegalZoom) hun Nederlandse testament laten opmaken.

Om aan kwaliteitseisen te voldoen vereisen dit soort initiatieven natuurlijk wel kwaliteitsverbetering, onder andere via evidence-based (behandel)richtlijnen (Barendrecht e.a. 2012). Alle burgers worden min of meer geacht om dit soort stappen, online of offline, te kunnen begrijpen en uitvoeren. Er wordt eigenlijk verondersteld dat iedereen juridisch zelfredzaam is en de gelegenheid heeft om te kunnen functioneren binnen de kaders van de rechtsstaat. En dus geheel zelfstandig toegang tot het recht kan realiseren.

Wijkteams

Als dit niet lukt of mis dreigt te lopen zijn mensen aangewezen op hun eigen netwerk of externen, waaronder actieve burgers, vaak vrijwilligers of lokale professionals. Deze laatste groep heeft de expliciete opdracht (kwetsbare) burgers 'in hun kracht' te zetten. Tevens wordt vaak via hen contact met de lokale overheid tot stand gebracht. Dit gebeurt omdat in de meeste Nederlandse gemeenten de sociale wijkteams zijn ingericht om zorg, ondersteuning en participatie dichtbij huis te organiseren, maar de burger ze nog amper kan vinden. Verder dient de institutionele context van deze wijk- of buurtteams bij te dragen aan de zogenoemde 'gehumaniseerde rechtsbetrekking' tussen de gemeente en burgers (Vonk 2016, p. 8). Hiermee wordt geprobeerd de rechtsbetrekking met burgers te informaliseren, dejuridiseren en laagdrempeliger te maken.

Dit biedt tegelijkertijd ook de mogelijkheid om de 'eigen verantwoordelijkheid'-boodschap zo over te brengen dat daar geen (juridische) geschillen over zouden moeten kunnen ontstaan. Door in samenspraak na te gaan welke voorzieningen passend zouden zijn, wordt verondersteld dat geschillen in een (deels) informeel traject kunnen worden opgelost – zonder gebruik te maken van

juridische middelen zoals een bezwaarschrift of beroep (Vonk 2014, pp. 5-10). In andere woorden, in een voortraject worden mogelijk juridische uitdagingen getackeld.

Society 3.0

Het type lokaal maatwerk ten aanzien van juridische eigen kracht van burgers vraagt om een proactieve houding van onder meer sociaal werkers, gemeentjuristen, klachtenfunctionarissen, juridische adviseurs en veiligheidscoördinatoren. Eigenlijk moeten deze personen functioneren als professionals die met de 'Society 3.0' goed uit de voeten kunnen (Van den Hoff 2013). In onze huidige samenleving betekent dit dat een lokale vrijwilliger of professional in eerste instantie probeert om mensen (juridisch) mondig te maken en hem of haar de weg te wijzen. Alleen als dat niet haalbaar is en de persoon in kwestie geen eigen netwerk heeft, gaat zij of hij zich er actief mee bemoeien. Daarmee kan de vrijwilliger of professional invloed krijgen op de manier waarop er met problemen wordt omgegaan. Bijvoorbeeld als de inkomensvoorziening of de hoeveelheid ondersteuning te laag is. Als gevolg daarvan is de context waarbinnen lokale professionals werken aan de juridische zelfredzaamheid van burgers verre van neutraal en machtsvrij.

Uiteraard zullen beslissingen genomen worden in overleg met de persoon in kwestie zelf. Maar daarmee wordt de betrokken professional of vrijwilliger niettemin zelf ook een actor. Denk bijvoorbeeld aan een oplossing als bemiddeling. De globale trend van alternatieve geschillenbeslechting zoals mediation, doet ook haar intrede in Nederlandse buurten. Maar als lokale professionals dit voorstellen in plaats van formeel te klagen, is er mogelijk sprake van sturing. Dit kan zoals Werkman (2015) betoogt tot conflicten leiden. Zeker omdat de toegang tot andere instanties deels wordt beïnvloed door de manier waarop lokale vrijwilligers of professionals handelen.

Lokale hoeders van mensenrechten

De toegankelijkheid van formele en informele instituties voor kwetsbare burgers wordt dus in zekere mate beïnvloed door

juridische of sociale professionals, of door actieve burgers, die hen bijstaan of belemmeren door middel van advies of verwijzing. Daarmee zou een (juridische) oplossing voor hun problemen kunnen worden gezocht. Tegelijkertijd weten zij, of worden ze geacht erachter te kunnen komen, hoe het recht in de praktijk werkt. Zij worden immers geacht over zodanige *legal capabilities*, kennis, bekwaamheden, vermogens en capaciteiten te beschikken dat zij anderen zouden moeten kunnen bijstaan in het oerwoud van wet- en regelgeving (Courmarelos 2012; Currie 2015). Bij een notie of een gevoel van (on)recht worden zij geacht te kunnen zoeken naar oplossingen en de weg te vinden naar formele en informele rechtssystemen – of deze, in sommige gevallen, te versperren.

Deze trend leidt tot nieuwe discussies, zoals die over de rol van actieve betrokken burgers en het huidige vak van de lokale professional (Bang & Sörensen 1999; Bang 2005; Hendriks & Tops 2009; Van Hulst e.a. 2011). Deze professional zou bijvoorbeeld naast hulpverlener ook als de lokale hoeder van mensenrechten moeten worden beschouwd (Hartman, Knevel & Reynaert 2016).⁶ Dominelli (2009, pp. 10-11) spreekt van *upholders* die mensenrechten verdedigen en burgerschap hooghouden. Ook kunnen zij de taak op zich nemen van pleitbezorgers, waarbij zij pleiten voor sociale verandering en inclusie van mensen wiens rechtspositie onder druk staat. Eigenlijk kan de rol van de lokale professional of vrijwilliger, worden omschreven als die van *street-level workers*, die met echte gezichten, *real faces*, te maken hebben (Maynard-Moody & Musheno 2003, p. 8). Anderen zouden ze als frontlinie-medewerkers of vrijwilligers beschouwen (Hartman & Tops 2005, pp. 42-43; Van Hulst e.a. 2011; Tops & Hartman 2009). Zij hebben immers direct contact met mensen en handelen meteen om de problemen te lijf te gaan.

6 Uit "Stel mensenrechten centraal in het sociaal werk! Manifest voor mensenrechten als belangrijke pijler van het sociaal werk en de opleidingen sociaal werk in het hoger onderwijs", ondertekend door medewerkers van Nederlandse en Vlaamse onderwijsinstuties (Hartman, Knevel & Reynaert 2016).

Professionals of vrijwilligers richtinggevend

Maar er zijn natuurlijk vele wegen die naar Rome leiden. Online gaat het erom dat men kennis weet te vinden en kan toepassen. Maar op buurtniveau betekent dit bijvoorbeeld dat lokale betrokken vrijwilligers of professionals op verschillende manieren problemen effectief te lijf kunnen gaan (Durose e.a. 2015; Maynard-Moody & Musheno 2012). Ook actieve burgers kunnen een rol spelen, bijvoorbeeld bij schuldenproblematiek (Madern & Jungmann 2011). Aan het handelen van de *street-level workers* zit echter een rechtscomponent die gevolgen kan hebben. Uiteraard heeft hun handelen ook een morele kant (Van Doorn 2008; Maynard-Moody & Musheno 2003).

“VERLENEN LOKALE PROFESSIONALS ALLEEN TOEGANG TOT HET RECHT, OF STAAT EEN PRAGMATISCHE EN SOMS REPRESSIEVE BESTUURLIJKE AANPAK CENTRAAL?”

Maar het gaat verder dan dat. Voor het onderzoek naar toegang tot het recht en juridische zelfredzaamheid is van belang dat het bewustzijn ontstaat dat professionele of vrijwillige betrokkenheid richtinggevend kan zijn voor de juridische gevolgen van het probleem van degene die bijgestaan wordt. Er zijn bijvoorbeeld situaties die te maken krijgen met bemoeizorgteams. Zoals in het geval van mensen met een licht verstandelijke beperking en verslavingsproblematiek die voor overlast in de buurt zorgen. De betrokken professionals doen waarschijnlijk vanuit hun oplossingsgerichte visie hun uiterste best om contact te maken en de persoon in kwestie bij te staan. Maar tegelijkertijd kan hun informatie leiden tot andere uitkomsten, zoals een gedwongen vertrek uit een sociale huurwoning.

Uiteraard beschikken street-level workers, zeker als ze voor de overheid werken, over de discretionaire ruimte om zaken op hun eigen manier te interpreteren en uit te voeren. Lipsky (1980, p. 3 en 2010, p. 40) stelt in zijn baanbrekende studie over street-level bureaucrats dat ze daarmee op hun eigen manier wetgeving en beleid implementeren en beïnvloeden. Echter deze professionals worden dikwijls geconfronteerd met uiteenlopende of zelfs conflicterende doelen en belangen (Lipsky 2010, p. 40). Hun interpretatie is dus belangrijk. Immers de manier waarop lokale professionals en burgers wet- en regelgeving begrijpen en deels implementeren, is bepalend voor mensen die zelf niet juridisch redzaam genoeg zijn om hun grieven op te lossen.

Legal capabilities van professionals en vrijwilligers

Het is daarom van belang om niet alleen naar de legal capabilities van burgers te kijken, maar ook naar die van lokale professionals en vrijwilligers. Hebben zij de kennis, het vermogen en het zelfvertrouwen om met uiteenlopende wet- en regelgeving uit de voeten te kunnen? Zijn ze zich bewust van de juridische implicaties van hun handelen? Zijn ze voornamelijk gedwongen om bezuinigingen uit te voeren (Jönsson 2015)? Verlenen lokale professionals alleen toegang tot het recht, of staat een pragmatische en soms repressieve bestuurlijke aanpak centraal? Voor burgers is er immers een wereld van verschil tussen gelijk hebben en gelijk krijgen.

Dit geldt niet alleen voor kwetsbare burgers, zoals mensen met een beperking, maar ook voor kleine ondernemers. Denk aan een ondernemer die een vergunning voor een vechtsportgala aanvraagt bij een gemeente, maar deze niet krijgt vanwege een risico op criminele activiteiten. Weliswaar kan deze persoon via het bestuursrecht bezwaar maken, maar het kan lastig zijn je inhoudelijk te verweren tegen bijvoorbeeld een beschikking die na een eigen gemeentelijk vooronderzoek gebaseerd is op een advies van Bureau Bibob⁷ (artikel 1 Bibob; MvJ 2011). Ook al beslist uiteindelijk

⁷ Wet bevordering integriteitsbeoordelingen Openbaar Bestuur.

de gemeente, in feite bepaalt het advies, opgemaakt door (externe) ambtenaren, wat er gebeurt om potentiële strafbare feiten te voorkomen. De vergunningaanvrager heeft hier terecht of onterecht te maken met gemeentelijke professionals, die (deels) beslissen op basis van advies van andere ambtenaren, maar als vertegenwoordigers van het lokale bestuursorgaan wel de verantwoordelijkheid dragen.

“BURGERS DIE VIA DE RECHTSWIJZER HUN HURGESCHILLEN OPLOSSEN, OF MISSCHIEN OP TERMIJN ONLINE IN DE CLOUD HUN NEDERLANDSE TESTAMENT LATEN OPMAKEN?”

Een andere vraag is hoe lokale professionals burgers zoals Henk en Ingrid of nieuwe Nederlanders vanuit een juridisch perspectief in hun kracht zetten. Wat kunnen zij eigenlijk verwachten van lokale vrijwilligers, juridische en sociale professionals? Of van private partijen? Immers actieve burgers kunnen de weg naar het recht wellicht vinden, maar voor kwetsbare mensen die minder juridisch redzaam zijn kan dit online en offline heel lastig zijn.

**“HOE JURIDISCH
ZELFREDZAAM
ZIJN ACTIEVE EN
KWETSBARE BURGERS?
EN WAT IS DE ROL
VAN JURIDISCHE EN
SOCIALE PROFESSIONALS
DAARBIJ?”**

5 / ONDERZOEKSPROGRAMMA LECTORAAT TOEGANG TOT HET RECHT

Daarmee komen wij nu aan bij waar het allemaal om draait: welke koers gaan wij vanuit het lectoraat Toegang tot het Recht varen? Natuurlijk vormt het eerdergenoemde proces van *glocalisering* een rode draad. Immers toegang tot het recht wordt ook in Nederland sterk beïnvloed door globale en lokale ontwikkelingen. Daarnaast zijn steeds vaker decentrale instanties op hun eigen manier verantwoordelijk voor het waarborgen van de toegankelijkheid tot formele en informele rechtssystemen. Tegelijkertijd speelt de digitalisering en de lokalisering van mensenrechten een rol. Want een beroep op rechtsbescherming wordt in toenemende mate daar gedaan waar de waardigheid van mensen in het geding is. Dit kan online zijn maar ook gewoon in de buurt, op school of op het werk.

Weinig lokale sociaaljuridische en rechtssociologische studies

Aangezien onder andere, zorg, onderwijs en welzijn recent zijn gedecentraliseerd en gemeenten steeds vaker betrokken zijn bij bestuurlijke maatregelen, worden lokale overheden in veel gevallen de aangewezen partij om aan te spreken. Maar of het nu om de bescherming van je fundamentele grondrechten gaat, online je schulden aanpakken, of om het starten van je eigen winkel, zonder juridische kennis of capaciteit is het de vraag of je in werkelijkheid een kans hebt om je recht te verwezenlijken. Waarschijnlijk is dit voor een deel van de Nederlandse bevolking helaas de realiteit. Tegelijkertijd is er nog weinig sociaaljuridisch en rechtssociologisch onderzoek gedaan naar wat toegang tot het recht en juridische zelfredzaamheid nu eigenlijk behelst, in een samenleving waar meer nadruk komt te liggen op toegang tot laagdrempelige formele en informele rechtssystemen. De kenniskring van het lectoraat wil in dat gat springen.

Daarom is het, of het nu gaat om lokale, globale of *glocale* vraagstukken, voor Hogeschool Utrecht van belang vorm te geven aan sociale innovatie in haar onderzoek. En ook om onderwijs te

verzorgen ten behoeve van een rechtvaardige samenleving, waar iedereen in zijn kracht staat, zijn of haar recht kan halen en het ook nog veilig is. Het lectoraat Toegang tot het Recht wordt geïnspireerd door het HU-thema 'sociale, zorgzame en rechtvaardige stad', het onderzoek van het Kenniscentrum Sociale Innovatie en de structuurnota *Toegang tot het Recht*. Voor de koers van het lectoraat betekent dat het volgende.

Drie onderzoekslijnen

De nadruk ligt op drie onderzoekslijnen:

- Ten eerste het proces van de globalisering van toegang tot het recht en de gevolgen daarvan op lokaal niveau, zowel bij gemeenten als kleine bedrijven, waaronder start-ups. En vice versa. Daarbij is het van belang om na te gaan of toegang tot het recht ook in cyberspace en in de cloud voldoende is gewaarborgd voor burgers.
- Ten tweede juridische zelfredzaamheid van mensen, die steeds vaker worden geacht op eigen benen te kunnen staan.
- En ten derde, voortbouwend op de eerste twee onderzoekslijnen: de bijzondere rol van lokale professionals en vrijwilligers, die als generalistische poortwachters van het recht lijken te functioneren. Daarmee wordt een directe relatie gelegd met bestaand HU-onderzoek, de behoefte aan innovatie van de beroepspraktijk en het hoger onderwijs.

Voor het lectoraat betekent dit dat wij ons ten eerste focussen op wat nu precies de begrippen toegang tot het recht en *legal empowerment* behelzen. Daarmee is een basis gelegd voor praktijkgericht (vervolg)onderzoek en onderwijs. Ook zijn wij in samenwerking met het Instituut voor Recht (IvR) begonnen met een Legal Empowerment Lab, waarin docenten hun praktijkcontacten stroomlijnen en ontwikkelen ten behoeve van (student) onderzoek. Zo zijn er bestaande en recente initiatieven – waaronder Recht in de Wijk, AltijdRecht.nl, Lokale Co-Creatie & Ethiek en Openbare Orde & Bibob – die veel potentie hebben voor afstudeeropdrachten en praktijkgerichte studies.

(Promotie)onderzoek voortbouwend op onderwijs

Verder bouwt het onderzoek voort op de lange en indrukwekkende traditie van HU-mediationonderwijs. In samenwerking met het lectoraat Werken in een Justitieel Kader en HU-docenten die ook mediator zijn, is een studie gestart naar de borging van kwaliteit bij strafrechtmediation. Daarmee krijgt ook de innovatie van de justitiële beroepspraktijk met inbreng van een breed consortium een krachtige impuls. Ook wordt een rechtsfilosofisch proefschrift over Privacy & Veiligheid begeleid, in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam (UvA) en de Hogeschool Leiden.

“WAT BEHELST TOEGANG TOT HET RECHT EN JURIDISCHE ZELFREDZAAMHEID NU EIGENLIJK IN EEN SAMENLEVING WAAR MEER NADRUK KOMT TE LIGGEN OP TOEGANG TOT LAAGDREMPELIGE FORMELE EN INFORMELE RECHTSSYSTEMEN?”

Dit onderzoek tracht te verklaren waarom de huidige rechtsbescherming van burgers ten aanzien van privacy inperkende veiligheidsmaatregelen tekortschiet. Daarnaast wordt een promotieonderzoek begeleid van de Universiteit Leiden, *Computer Says No*, over autoriteit bij het gebruik van digitale risicoprofielen.

Huidige verkenningen

Op het gebied van toegang tot het recht en juridische zelfredzaamheid in de praktijk lopen diverse onderzoeken. Onder andere over rechtsbescherming en juridische zelfredzaamheid ten aanzien van de lokale geïntegreerde benadering; persoonsgericht maatwerk; het Nederlands Schadefonds Geweldsmisdrijven; en Legal Literacy 4 Startups. Daarnaast is er veel aandacht voor de juridische en sociale professional en – in mindere mate – vrijwilligers op lokaal niveau. In twee verschillende beschouwende studies wordt gekeken

naar het rechtsbewustzijn van de frontliniemedewerkers en specialisten uit wijkteams, die zich op het snijvlak van hulp en recht bevinden. Met name de *legal capabilities* staan centraal, dat wil zeggen het vermogen en het zelfvertrouwen om met het recht uit de voeten te kunnen, en de juridische implicaties van het eigen handelen.

Ook wordt participatie onderzocht vanuit het oogpunt van nieuwe Nederlanders. Onder andere door de vraag te stellen: hoe toegankelijk is het systeem eigenlijk? Zo wordt de zogenaamde 'Taaleis' als stap naar participatie onder de loep genomen. Op lokaal niveau bij gemeenten en kleine bedrijven staan participatie, eigen kracht en alternatieven nu centraal. Toch is het van belang om te kijken in hoeverre toegang tot het recht een reële optie is voor zowel actieve als kwetsbare burgers. Met andere woorden: hoe juridisch zelfredzaam zijn ze? En wat is de rol van juridische en sociale professionals – en in mindere mate actieve burgers zoals vrijwilligers of mantelzorgers – daarbij? En gebeurt dit via nieuwe informatie- en communicatietechnologie, of is persoonlijk contact belangrijker?

Het lectoraat Toegang tot het Recht en haar kenniskring gaat zich daarom de komende jaren richten op toegang tot het recht vanuit een gebruikers- en een beroepspraktijk perspectief. Dit betekent dat het lectoraat zich voornamelijk zal bezighouden met de lokale en online rechtspraktijk, bestaande uit formele en informele kaders die beïnvloed worden door globale processen.

"HOE TOEGANKELIJK IS HET SYSTEEM EIGENLIJK VOOR NIEUWE NEDERLANDERS?"

**“IK TWIJFEL ER NIET
AAN DAT ZOIETS TAAIS
ALS HET RECHT OF DE
TOEGANG DAARTOE EEN
BIJDRAGE AAN
SOCIALE INNOVATIE
KAN LEVEREN.”**

/ TOT SLOT

In deze openbare les heb ik een voorproefje geven van de ambities van het lectoraat Toegang tot het Recht. Uiteraard zullen wij alleen op koers blijven als wij doorgaan met praktijkgericht onderzoek in samenwerking met stakeholders van binnen en buiten de wereld die Hogeschool Utrecht heet. Ongeveer een jaar na mijn aanstelling hier heb ik al zoveel energie van alle initiatieven op het gebied van praktijkgericht onderzoek en onderwijs gekregen, dat ik er niet aan twijfel dat zoiets taais als het recht of de toegang daartoe een bijdrage aan sociale innovatie kan leveren. Daarnaast zullen onze studenten een grote rol gaan spelen in het faciliteren van toegang tot het recht, online en op *glocal* niveau.

Overigens sluit sociale innovatie aan op een visie op het recht die niet alleen gaat over het beslechten van conflicten of over normering, maar juist ook over sociale verandering. In een samenleving die in rap tempo digitaliseert en waar de natiestaat zich terugtrekt uit het sociale domein, zal het belang van globale ontwikkelingen en lokale implementatie daarvan alleen maar toenemen. In ieder geval neem ik de handschoen graag op. Niet om te duelleren, maar wel om kritisch te reflecteren op het belang van de toegankelijkheid van het recht op het snijvlak van de zelfredzame en de participatiesamenleving.

Want alleen zo kan het sociaaljuridisch en rechtssociologisch onderzoek een werkelijke bijdrage leveren aan innovatie in de beroepspraktijk, het hoger onderwijs en de implementatie van mensenrechten op lokaal niveau. Externe stakeholders dagen het lectoraat uit. Bijvoorbeeld het College Rechten van de Mens, de Universiteit Utrecht, regionale buurt- en wijkteams, Reclassering Nederland en de Vereniging Mediators in Strafzaken. Ook de juridische, sociale en veiligheidskundige en andere professionals die aan de HU worden opgeleid, hoop ik te betrek-

ken bij het onderzoek en bij de actualisering van het onderwijs waar dat nodig is. Dit in samenwerking met het Legal Empowerment Lab, opgericht in samenwerking met het Instituut voor Recht, docenten en studenten.

Gelukkig spring ik op de rijdende trein die het Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) heet. Na heel wat jaren in de wetenschap en het sociale activisme is het een verademing om in een kennisinstituut te werken waar de kwaliteit hoog is, maar het tegelijkertijd niet 'ieder voor zich' is. Collega-lectoren wijzen mij op het gebied van sociale innovatie de richting en vormen een bijzondere bron van inspiratie. Daarnaast heb ik diverse initiatieven mogen ontplooiën met uiteenlopende instituten, waaronder het Instituut voor Recht, Social Work, Arbeid & Organisatie en Integrale Veiligheidskunde. En tevens met de lectoraten Werken in een Justitieel Kader, Social Work en Kennisanalyse Sociale Veiligheid. Ik hoop dat deze samenwerkingsverbanden in de toekomst nog meer vruchten zullen gaan afwerpen.

Graag wil ik ook nog een aantal mensen persoonlijk bedanken. Ten eerste het College van Bestuur en in het bijzonder Anton Franken, de ex-faculteitsdirecteuren Loes Berendsen en Martha Stuy, en de directeur van het Instituut voor Recht Gerard Hupperetz – recent opgevolgd door Esther Verboon. Ook bedank ik de collega-lectoren van de HU en in het bijzonder Anneke Menger, Andrea Donker, Lia van Doorn en Laurens de Graaf; en de KSI-medewerkers, met name Helga Veldhuizen, Carla Entrop, Karen Schoenmaker en Carolien Gelauff-Hanzon. Alle leden van de kenniskring wil ik graag bedanken: Saire Akce, Abdullah el Azouti, Ineke van den Berg, Matthijs Brouwer, Dorien Claessen, Lizet van Donkersgoed, Meine Jansma, Jos Janssen, Majda Lamkaddem, Tanja van Mazijk, Stijn Bollinger, Marion Uitslag, Maartje Vermeulen en natuurlijk ook betrokken externe onderzoekers: Gerdo Kuiper, Josien Roodnat, Annemarie van de Weert en Daan Weggemans. Dank aan alle docenten van het Instituut voor Recht en andere HU-onderzoekers. Ook oud-collega's van Amnesty International en het Centrum voor Terrorisme en

Conraterrorisme ben ik veel dank verschuldigd.

Als laatste wil ik natuurlijk mijn ouders, schoonmoeder, zusters, man en kinderen bedanken. Mijn vader zal blij zijn dat er zich eindelijk weer eens een Eijkman in Utrecht heeft genesteld.

BIJLAGEN

CURRICULUM VITAE 49

LITERATUUR 51

COLOFON 60

/ CURRICULUM VITAE

Mr. dr. Quirine A.M. Eijkman (1975) is lector Toegang tot Recht aan het Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) van Hogeschool Utrecht. Daarnaast is zij werkzaam bij het Institute of Security & Global Affairs (ISGA) van de Universiteit Leiden. Ook is zij consultant voor Justice Q&A.

Hiervoor was zij onder meer werkzaam als hoofd Politieke Zaken & Persvoorlichting en veiligheidsadviseur bij Amnesty International Nederland, secretaris van de Commissie Mensenrechten van de Adviescommissie Internationale Vraagstukken (AIV), beleidsmedewerker humanitair oorlogsrecht van het Nederlandse Rode Kruis en assistent in opleiding van het Studie- en Informatie Centrum Mensenrechten (SIM) bij de Universiteit Utrecht. Haar studie Internationaal Recht en Strafrecht voltooide ze in 2001 aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

In 2007 promoveerde zij aan de Rechtenfaculteit van de Universiteit Utrecht op een rechtssociologisch proefschrift over openbare veiligheid, politiehervormingen en implementatie van mensenrechten in Costa Rica. Haar huidige onderzoek richt zich op toegang tot het recht, juridische zelfredzaamheden de (neven) effecten van veiligheidsmaatregelen voor de rechtsstaat. Ook doceert zij aan verschillende opleidingen op het gebied van mensenrechten en veiligheid, terrorismebestrijding, cyber-governance, en internationaal crisis- en security management.

Quirine Eijkman zit in de Raad van Advies van het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM). Tevens zit zij in de Raad van Advies van Delitelabs, een pre-startup school voor vluchtelingen en migranten. Ook is zij lid van het Nederlands Helsinki Comité. Quirine is getrouwd met Maarten Biermans en zij hebben drie kinderen (Theresa, Julius en Oscar).

/ LITERATUUR

Amicus Curia (2016). Brief Aan College Rechten Van De Mens, Public Interest Litigation Project (PILP)/Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM), 19 oktober. Utrecht: College Rechten van de Mens, pp. 1-12.

Aubert, V. (1952). White-collar crime and social structure. *The American Journal of Sociology*, 58, pp. 263-271.

Aubert, V. (1983). *In search of law: Sociological approaches to law*. Oxford: Martin Robertson.

Bang, H.P. (2005). Among everyday makers and expert citizens. In J. Newman (red.), *Remaking governance: People, politics and the public sphere*. Bristol: Polity Press, pp. 43-64.

Bang, H.P. & E. Sörensen (1999). The everyday maker: A new challenge to democratic governance. *Administrative Theory & Praxis*, 21 (3), pp. 325-342.

Barendrecht, M., M. Gramatikov, J.H. Verdonschot & R. Porter (2012). *Towards basic justice care for everyone: Challenges and promising approaches*. Trend Raport 1. Den Haag: Hiil Innovating Justice.

Bell, B., F. Fasani & S. Machin (2013). Crime and immigration: Evidence from large immigrant waves. *The Review of Economics and Statistics*, 95 (4), pp. 1278-1290.

Cappelletti, M. & B. Garth (red.) (1978). *Access to justice*. Milaan: Sijthoff & Noordhoff.

Cohen, R. & H. Clark (2015). The influence of digitalization – in what ways has the internet changed the central issues of access to justice? *Recht Der Werkelijkheid*, 36 (3), pp. 56-65.

Collard, S., D. Deeming, L. Wintersteiger & M. Jones (2011). *Public legal education evaluation framework*. Bristol: University of Bristol Personal Finance Research Centre.

College Rechten van de Mens (CRvdm) (2016). *Mensenrechten in Nederland 2015: Jaarlijkse rapportage*. Utrecht: College Rechten van de Mens.

Courmarelos, C., D. Macourt, J. People, H.M. McDonald, Z. Wei & I. Iriana (2012). *Legal Australia-wide survey: Legal need in Australia*. Sydney: Law and Justice Foundation of New South Wales Sydney.

Currie, A. (2015). Moving access to justice 'Upstream' from the courts. *Recht Der Werkelijkheid*, 36 (3), pp. 31-55.

- Dierx, J., A. van Hoek, J. Blad, S. Hogenhuis & S. Jansen (2012).** *Mediation in strafzaken: De praktische toepassing van restorative justice en herstelrecht*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Dominelli, L. (2009).** *Introducing social work, short introductions*. Cambridge: Polity Press.
- Durose, C., M. van Hulst, S. Jeffares, O. Escobar, A. Agger & L. de Graaf (2016).** Five ways to make a difference: Perceptions of practitioners working in urban neighbourhoods. *Public Administration Review*, 76 (4), pp. 576-586.
- Eijkman, Q. (2016).** Bestuurlijke daadkracht en toegang tot het recht: De lokale aanpak van jihadisme en radicalisering onder de loop. In Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) (red.), *Sociale innovatie in beeld: Kansen en uitdagingen*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Feyter, K.D. (2012).** Sites of rights resistance. In K.D. Feyter, S. Parmentier, C. Timmerman & G. Ulrich (red.), *The local relevance of human rights*. Cambridge, Engeland: Cambridge University Press, pp. 11-39.
- Fundamental Rights Agency (FRA) (2015).** *Access to justice in Europe: An overview of challenges and opportunities*. Wenen: Europese Unie (EU) FRA.
- Galanter, M. (1976).** The duty not to deliver legal services. *University of Miami Law Review* 929, 30 (4), pp. 929-945.
- Gemeente Utrecht (2011).** Mensenrechten in Utrecht. Hoe geeft Utrecht invulling aan internationale mensenrechtenverdragen? Een stedelijke zoektocht naar sociale rechtvaardigheid. Geraadpleegd op 9 december 2016 op www.utrecht.nl.
- Giulianotti, R. & G. Robertson (2007).** *Globalization and sport*. Londen: Basil Blackwell.
- Giulianotti, R. & G. Robertson (2004).** The globalization of football: A study in the glocalisation of the serious life. *British Journal of Sociology*, 55 (4), pp. 545-568.
- Giulianotti, R. & G. Robertson (2006).** Glocalisation, globalization and the migration: The case of Scottish football fans in North America? *International Sociology*, 21 (2), pp. 171-198.
- Giulianotti, R. & G. Robertson (2007).** Forms of glocalisation: Globalization and the migration strategies of Scottish football fans in North America? *Sociology*, 41 (1), pp. 133-152.
- Giulianotti, R. & G. Robertson (2012).** Glocalization. In G. Ritzer (red.), *The Wiley-Blackwell Encyclopaedia of Globalizations*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Graaf, L.D., M. Hulst & A. Michiels (2015).** Enhancing participation in disadvantaged urban neighbourhoods. *Local Government Studies*, 41 (1), pp. 44-62.

Grootelaar, H.A.M., L. Venderbos, S.A.H. Vromen & H.J. van Harten (2014).

Toegang tot het recht: Een actueel portret. Een verkennend onderzoek naar relevante Nederlandse overheidsmaatregelen sinds 2008 en de gevolgen daarvan voor rechtzoekenden. Juridisch Loket. Utrecht: Universiteit Utrecht Montaigne Centrum voor Rechtspleging en Conflictoplossing.

Hartman, C. & P.W. Tops (2005). *Frontlijnsturing: Uitvoering op de publieke werkvloer van de stad.* Den Haag: Netherlands Institute for City Innovation Studies (NICIS).

Hartman, J., J. Knevel & D. Reynaert (2016). Stel mensenrechten centraal in het sociaal werk! Manifest voor mensenrechten als belangrijke pijler van het sociaal werk en de opleidingen sociaal werk in het hoger onderwijs. Geraadpleegd op 9 december 2016 op www.socialevraagstukken.nl/stel-mensenrechten-centraal-in-het-sociaal-werk/.

Helsloot, I. & B. van 't Padje (red.) (2010). *Zelfredzaamheid: Concepten, thema's en voorbeelden nader beschouwd.* Cambridge, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Hendriks, F. & P.W. Tops (2005). Everyday fixers as local heroes: A case study of vital interaction in urban governance. *Local Government Studies*, 31 (4), pp. 475-490.

Hiil Innovating Justice (Hiil) (2015). *Zes Suggesties voor Verbetering van de Toegang tot het Recht.* Den Haag: Hiil Innovating Justice.

Hiil Innovating Justice (Hiil) (2012). *Law scenarios to 2030.* Den Haag: Hiil Innovating Justice.

Hildebrant, M. (2012). *De rechtsstaat in cyberspace.* Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.

Hoff, R. van de (2013). *Mastering the global transition on our way to society 3.0.* Utrecht: Society 3.0 Foundation.

Hubeau, B. (2015). The legacy and current relevance of Cappelletti and the Florence project on access to justice. *Recht Der Werkelijkheid*, 36 (3), pp. 6-30.

Hudson, B. & S. Ugelvik (2012). *Justice and security in the 21st century: Risks, rights and the rule of law.* New York: Routledge.

Hulst, M. van, L. de Graaf & G. van den Brink (2011). Exemplary practitioners: A review of actors who make a difference in governing. *Administrative Theory & Praxis*, 33 (1), pp. 120-142.

Human Rights Utrecht Blogspot (2012). Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens verklaart Utrecht tot eerste mensenrechtenstad van Nederland. Geraadpleegd op 9 december 2016 op <http://humanrightsutrecht.blogspot.nl/2012/10/hoge-commissaris-verklaart-utrecht-tot.html>.

- Johnston, L. & C. Shearing (2003).** *Governing security: Exploring policing and justice*. Abingdon: Routledge.
- Jönsson, J. H. (2015).** The contested field of social work in a retreating welfare state: The case of Sweden. *Critical and Radical Social Work*, 3 (3), pp. 357-374.
- Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) (2016).** *Sociale innovatie in beeld: Kansen en uitdagingen*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Khondker, H.H. (2004).** Glocalisation or globalisation: A evolution of a sociological concept. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 1 (2), pp. 1-9.
- Khondker, H.H. (2005).** Glocalisation or globalisation: A conceptual exploration. *Intellectual Discourse*, 13 (2), pp. 181-199.
- Kinderombudsman. (2013).** *Van leerplicht naar leerrecht: Adviesrapport over waarborging van het recht op onderwijs naar aanleiding van het onderzoek naar thuiszitters*. Advies KOM 2/2013. Den Haag: Kinderombudsman.
- Knoops, B.J. & M. Goodwin (2014).** *Cyberspace, the cloud and cross-border criminal investigation: The limits and possibilities of international law*. Tilburg: Tilburg University, Institute for Technology, Law and Society.
- Lipsky, M. (1980).** *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lipsky, M. (2010).** *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. 30th Anniversary Expanded Edition. New York: Russel Sage Foundation.
- Madern, T. & N. Jungmann (2011).** *Hulp aan vrijwilligers bij projecten thuisadministratie en schuldpreventie: Verkenning van mogelijkheden voor gemeenten en vrijwilligersorganisaties*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (NIBUD).
- Maynard-Moody, S. & M. Musheno (2003).** *Cops, teachers, counsellors, stories from the frontline of public service*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Maynard-Moody, S. & M. Musheno (2012).** Social equities and social inequities in practise: Street-level workers as agents and pragmatists. *American Public Administration Review*, 72 (S.1), pp. 16-24.
- Ministerie van Veiligheid en Justitie (MvJ) (2011).** *Aan de slag met BIBOB: Onderzoek naar knelpunten in de toepassing van de wet BIBOB door gemeenten*. Inspectie Openbare Orde en Veiligheid. Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie.
- Munneke, S. (2016).** Maatwerk, gelijkheid en zeggenschap. In G. Vonk, A. Klingenberg, S. Munneke & A. Tollenaar (red.), *Decentralisaties in het sociale domein vragen om groot onderhoud aan Stelsel van rechtsbescherming*. Groningen: Universiteit Groningen, pp. 63-96.

- Noordegraaf, M., S. Douglas, A. Bos & W. Klem (2016).** *Gericht, gedragen en geborgd interventievermogen: Evaluatie contra-terrorisme strategie 2011-2015*. Den Haag: Het Wetenschappelijke Onderzoeks- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Veiligheid en Justitie (WODC).
- Nussbaum, M. (1998).** *Sex and social justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Nussbaum, M. (2000).** *Woman and human development: The capabilities approach*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Nyst, C. (2016).** *Travel guide to the digital world: Cybersecurity policy for human rights defenders*. Global Partners Digital: Londen.
- Ombudsman (2013).** *Burgerperspectief een manier van kijken: Verslag van de Nationale Ombudsman over 2015* No. TK 2015-2015, 34 410, nr. 1. Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal.
- Oomen, B. (2013).** *Rights for others: The slow home-coming of human rights in the Netherlands*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2009).** *Focus on citizens: Public engagement for better policy and services*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Peysner, J. (2014).** *Access to justice*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Pound, R. (1910).** Law in the books and law in action. *American Law Review*, 44, pp. 12-36.
- Raad van State (RvS) (2015).** *Advies Raad van State inzake voorstel van de wet tot wijziging van de wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek in verband met de selectieve woningtoewijzing ter beperking van overlastgevend en crimineel gedrag, met memorie van toelichting (W04.15.0092/I 5 juni)*. Den Haag: Raad van State.
- Raad voor de Rechtsspraak (RV5) (2014).** *Democratie en rechtsspraak explicieter in de Grondwet. 4 juli*. Den Haag: Raad voor de Rechtsspraak.
- Rawls, J. (1971).** *A theory of justice* (herziene editie 1999). Harvard: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1999).** *Een theorie van rechtvaardigheid*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Rhode, D.L. (2004).** *Access to justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rhode, D.L. (2009).** Whatever happened to access to justice. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 42 (4), pp. 869-912.
- Ritzer, G. (1993, 2000).** *The McDonaldization of society*. Londen: Sage.
- Ritzer, G. (2003).** Rethinking globalization: Glocalisation/globalization and something/nothing. *Social Theory*, 3 (2), pp. 193-209.

- Ritzer, G. (2004, 2006).** *The globalization of nothing*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Ritzer, G. (2007).** Introduction. In: G. Ritzer (red.). *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 1-14.
- Roberston, G. (2001).** Globalization theory 2000+: Major problematics. In G. Ritzer, & B. Smart (red.), *Handbook of social theory*. Londen: Sage, pp. 458-471.
- Roberston, G. (2004).** The conceptual promise of glocalisation: Commonality and diversity. *Artefact*, 4.
- Roberston, G., & K.E. White (2007).** What is globalization? In G. Ritzer (red.), *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 54-66.
- Robertson, G. (1994).** Globalization or glocalisation? *The Journal of International Communication*, 1 (1), pp. 35-52.
- Robertson, R. (1992).** *Globalization: Social theory and global culture*. Londen: Sage.
- Robertson, R. (1995).** Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (red.), *Global modernities*. Londen: Sage, pp. 25-54.
- Robertson, R. (2006).** Glocalization. In R. Robertson, & J.A. Scholte (red.), *Encyclopaedia of globalization* (2nd edition), New York: Routledge, pp. 545-548.
- Robertson, R. (2013).** Situating glocalization: A relatively autobiographical intervention. In G.S. Drori, M.A. Höllerer & P. Walgenbach (red.), *Global themes and local variations in organizations and management: Perspectives on glocalization*. New York: Routledge, pp. 25-36.
- Rooij, B. van & I. van de Meene (2008).** *Access to justice and legal empowerment, making the poor central in legal development cooperation*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Roudometof, V. (2015).** The glocal and global studies. *Journal of Globalizations*, 12 (5), pp. 774-787.
- Roudometof, V. (2016).** Theorizing glocalisation. *European Journal of Social Theory*, 19 (3), pp. 391-408.
- Sen, A. (2011).** *The idea of justice*. Harvard: Harvard University Press.
- Sen, A. (2013).** *Het idee van rechtvaardigheid*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Stichting Lezen en Schrijven (SLS) (2016).** Laaggeletterdheid. Geraadpleegd op 9 december 2016 op www.lezenenschrijven.nl.
- Susskind, R. (1996).** *The future of law*. Oxford: Oxford University Press.
- Tollenaar, A. (2016).** Humane rechtsbetrekking in de lokale verzorgingsstaat. In Vonk. G., A. Klingenberg, S. Munneke & A. Tollenaar (red.), *Decentralisaties in het sociale domein vragen om groot onderhoud aan stelsel van rechtsbescherming*. Groningen: Universiteit Groningen, pp. 27-60.

Tonkens, E.H. (2009). *Tussen onderschatten en overvragen: Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk.* Nijmegen: SUN.

Tonkens, E.H. (2014). *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving.* Afscheidsrede 1 mei. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Tops, P.W. (2003). *Uitvoering, uitvoering, uitvoering.* Den Haag: Kenniscentrum Grote Steden.

Transitiecommissie Sociaal Domein (TSD) (2016a). *Decentralisaties in het sociaal domein: Wie houdt er niet van kakelbont, essays over de relatie tussen burger en bestuur.* Den Haag: Rijksoverheid.

Transitiecommissie Sociaal Domein (TSD) (2016b). *Vierde rapportage van transitie commissie sociaal domein: Eén sociaal domein* No. TSD 16-001, 25 februari. Den Haag: Rijksoverheid.

Tweede Kamer (TK). (2016). *Cijfers leerplicht en aanpak thuiszitters.* No. TK 2015-2016, 26 695 nr. 108. Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Troonrede (2013). *Troonrede.* 17 september. Den Haag: Staten-Generaal.

Voert, M.J. ter (2014). Toegang tot het recht in beweging: Over burgers en hun oplossingsstrategieën. *Justitiële Verkenningen*, 40 (1), pp. 62-77.

Voert, M.J. ter & C.M. Klein Haarhuis (2015). *De geschilbeslechtingsdelta 2014: Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers.* Den Haag: Boom Lemma Uitgevers / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Veiligheid en Justitie (WODC).

Uitslag, M. (2016). Mediation: Meer regie over eigen conflicten. In Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) (red.), *Sociale innovatie in beeld: Kansen en uitdagingen.* Utrecht: Hogeschool Utrecht, pp. 48-58.

United Nations Development Programme (UNDP) (2005). *Programming for justice: Access for all: A Practitioner's guide to human rights-based approach to access to justice.* Bangkok: United Nations Development Programme.

United Nations Global Goals (UNGG) (2015). *Sustainable global goals for development.* New York: United Nations.

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2006). *Handbook on restorative justice programmes.* Wenen: United Nations Office on Drugs and Crime. Criminal Justice Handbook Series.

United Nations Secretary-General (UNSG) (2009). *United Nations Secretary-General's report on legal empowerment of the poor and eradication of poverty.* No. A/64/133. New York: United Nations.

Vago, S. (2012). *Law & society.* Londen: Inc., Upper Saddle River, New Jersey, Pearson Education.

- Vonk, G., A. Klingenberg, S. Munneke & A. Tollenaar (2016).** *Decentralisaties in het sociale domein vragen om groot onderhoud aan stelsel van rechtsbescherming*. Groningen: Universiteit Groningen.
- Watchthemed (2016).** Reports. Geraadpleegd op 10 juli 2016 op <http://watchthemed.net>.
- Waters, M. (1995).** *Globalization*. Londen: Routledge.
- Werkman, R. (2015).** Sociale wijkteams onder druk: Een veranderkundig perspectief. *Tijdschrift Voor Conflictantering*, 2, pp. 9-13.
- Westerveld, M. (2016).** Toegang tot het recht en de stelselvernieuwing rechtsbijstand II. *Nederlands Juristenblad (NJB)*, 29 (1472), pp. 2064-2071.
- Wet Bijzondere Maatregelen Grootstedelijke Problematiek (Wbmgp) (2016).** De wijziging van de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek in verband met de selectieve woningtoewijzing ter beperking van overlastgevend en crimineel gedrag (de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek), 34 314 nr. A, 12 juli 2016, Den Haag: Eerste Kamer der Staten-Generaal.
- Wijdeven, T. van, L. de Graaf & F. Hendriks (2013).** *Actief burgerschap: Lijnen in de literatuur*. Tilburg: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Zehr, H. (1990).** *Changing lenses: A new focus for crime and justice*. Scottsdale: Herald Press.

/ COLOFON

Auteur

Mr. dr. Quirine A.M. Eijkman

Eindredactie

Mariek Hilhorst

Fotografie

Ed van Rijswijk

Vormgeving

Vuur, Utrecht

Drukwerk

Grafisch Bedrijf Tuijtel, Hardinxveld-Giessendam

Lectoraat Toegang tot het Recht, 9 februari 2017
Hogeschool Utrecht

Openbare les

Toegang tot het recht gaat *glocal*

Bezoekadres

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Padualaan 101
3584 CH Utrecht

Postadres

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Postbus 85397
3508 AJ Utrecht

Telefoon

088 481 98 31

E-mail

ksi@hu.nl

quirine.eijkman@hu.nl

Website

[www.onderzoek.hu.nl/kenniscentra/
sociale-innovatie/toegang-tot-recht](http://www.onderzoek.hu.nl/kenniscentra/sociale-innovatie/toegang-tot-recht)

